

Dmytro Zakatnow

Państwowa Akademia Nauk Pedagogicznych Ukrainy, Instytut Kształcenia
Zawodowego, Kijów

SPOŁECZNO-EKONOMICZNE ASPEKTY ORIENTACJI ZAWODOWEJ MŁODZIEŻY W KONTEKŚCIE WYBORU ZAWODÓW ROBOTNICZYCH

Анотація. Закатнов Д. Професійна орієнтації молоді на робітничі професії.

В статті розглянуто фактори, що впливають на стан підготовки молоді до вибору робітничих професій в Україні. Проблема підготовки молоді до вибору та оволодіння робітничими професіями є такою, що не може бути розв'язаною лише засобами професійної орієнтації й потребує реалізації комплексу узгоджених та взаємопов'язаних заходів з боку держави, системи освіти, роботодавців, засобів масової інформації тощо. Основними напрямками розв'язання проблеми підготовки молоді до вибору робітничих професій є: розробка державної програми розвитку трудового потенціалу країни; упорядкування системи професійної освіти, розширення бази початкової професійної освіти і навчання за рахунок середніх загальноосвітніх навчальних закладів; відродження системи трудової підготовки та трудового виховання в середніх загальноосвітніх навчальних закладах, створення сучасної бази трудової підготовки й профорієнтації школярів.

Ключові слова: робітничі професії, професійна орієнтація, концептуальні положення щодо підготовки молоді до вибору робітничих професій.

Streszczenie. Zakatnow D. Społeczno-ekonomiczne aspekty orientacji zawodowej młodzieży w kontekście wyboru zawodów robotniczych.

W tym artykule analizuje się czynniki, które wpływają na problem przygotowania młodych ludzi do wyboru zawodów robotniczych w Ukrainie. Problem przygotowania młodych ludzi do opanowywania konkretnego zawodu jest problemem, który nie może być rozwiązany tylko w drodze poradnictwa zawodowego, lecz potrzebuje złożonych i wzajemnie powiązanych wspólnych działań państwa systemu oświatowego, pracodawców, mediów i innych. Główne obszary przygotowania młodych ludzi do wyboru zawodów robotniczych to: projektowanie programu rozwoju państwowego potencjału kadry pracowniczej w kraju, uregulowanie systemu edukacji zawodowej, poszerzenie bazy wstępnego przygotowania zawodowego w szkołach średnich, ożywienie edukacji i wychowania przez pracę w szkołach średnich, stworzenie współczesnej bazy zawodów robotniczych.

Siowa kluczowe: pracownicy, orientacja zawodowa, koncepcyjne przygotowanie młodych ludzi do pracy, wybór specjalistów.

Summary. Zakatnov D. The Youth Vocational Counseling on Working Trades.

In article factors which influence a condition of a problem of preparation of youth to a choice of working trades in Ukraine are considered. The problem of preparation of youth to a choice and mastering by working trades is a problem which, cannot be solved only means of vocational counseling and requires realization of a complex of the coordinated and interconnected actions from the state, an education system, employers, mass media, etc. the Basic directions of the decision of a problem of preparation of youth to a choice of working trades are: working out of a government program of development of labour potential of the country; streamlining of system of vocational training, expansion of base of initial vocational training and training at the expense of average general educational institutions; revival of system of labor preparation and labor education in average general educational institutions, creation of modern base of labor preparation and vocational guidance of schoolboys.

Key words: working trades, vocational counseling, conceptual positions concerning preparation of youth for a choice of working trades.

Економічне зростання, яке розпочалося в Україні наприкінці 90-х рр. ХХ століття, актуалізувало проблему нестачі кваліфікованих робітничих кадрів, насамперед, у промисловості та сільському господарстві. Ситуація не змінилася і дотепер. Державні інституції, які здійснювали допрофесійну та професійну підготовку молоді за робітничими професіями, впродовж 90-х рр. зазнали значного скорочення, зменшилася й кількість молодих людей, які обирають робітничі професії і працевлаштовуються за ними. За такого підходу, однією з актуальних соціально-педагогічних проблем є підготовка учнів старших класів середніх загальноосвітніх шкіл до вибору робітничих професій. Одним із засобів узгодження професійних намірів та планів особистості з потребами суспільства щодо упорядкування структури трудового потенціалу є професійна орієнтація. Слід зазначити, що проблема підготовки молоді до вибору робітничих професій засобами професійної орієнтації інтенсивно досліджувалася у СРСР у 70–80-х рр. У дисертаційних роботах Г. Георгиева [1], Є. Герасимчука [2], К. Єфремова [3], С. Кенжибаєва [6], Г. Корякова [8], С. Мохова [9], Є. Павлютенкова [10], П. Рябцева [11], Г. Суздальцевої [15], Л. Ювенської [17] та інших дослідників було розкрито зміст, форми та методи орієнтації учнів на вибір робітничих професій, організаційно-педагогічні умови взаємодії шкіл, ПТНЗ та підприємств з метою підготовки школярів до вибору відповідних професій тощо. Зрозуміло, що зазначені роботи спиралися на відповідне ідеологічне підґрунтя і сьогодні доцільність їх використання викликає сумніви.

З набуттям незалежності Україна успадкувала систему освіти СРСР. Така система, орієнтована на задоволення потреб адміністративно-планової економіки у відтворенні та розвитку професійного потенціалу, не відповідала зміненним соціально-економічним умовам, які характеризувалися становленням та розвитком ринкових відносин. Структурні зміни в економіці, зокрема, зменшення питомої ваги сфери матеріального виробництва та демократизація суспільства стали вагомими чинниками, що обумовили зміни в структурі, меті та завданнях системи освіти України. При цьому, у системі професійної освіти пріоритетного розвитку набула вища освіта, що, на наш погляд, не у повній мірі відповідало стану та перспективам розвитку економіки України.

Результати опитування учнів 8–9-х класів Києва, Запоріжжя, Дніпропетровська свідчать про те, що проблема професійного майбутнього є актуальною для учнів старших класів основної школи, а в багатьох з них склався певний його образ власного професійного майбутнього. Слід зазначити, що переважна більшість опитаних школярів для оволодіння майбутньою професією планує продовжити навчання у професійному навчальному закладі (понад 76% у ВНЗ і лише біля 6% у ПТНЗ). Незначно відрізняються від професійних планів учнів 8-9-х класів професійні плани учнів 10-11-х класів (у ВНЗ планує навчатися понад 85%, а у ПТНЗ – лише 3%). Таким чином, виходячи з даних обстеження професійних планів учнівської молоді, яка навчається у загальноосвітній школі, можна констатувати, що зазначені плани знаходяться переважно поза площиною робітничих професій.

До числа негативних факторів, які обумовили незадовільний стан підготовки молоді до вибору робітничих професій, слід віднести фактичне виключення з числа

пріоритетних завдань загальноосвітньої школи підготовку школярів до праці, насамперед, професійної праці. На зміну трудовій гіперорієнтації, хоча б і переважно зовнішній і заідеологізованій, притаманній радянській школі, прийшла практична відмова від орієнтацію на працю в національній школі. Впродовж останніх років у школах значно (майже вдвічі) скоротилася кількість годин, які відводяться на трудове навчання у середній школі, кількість годин, яка відводиться на вивчення предмета «Технології» (крім технологічного напрямку) у старшій профільній школі зведена до мінімуму (1 година на тиждень у 10–11-х класах). Різноманітні види праці як такої (праця по самообслуговуванню, робота у літніх таборах праці та відпочинку, виробнича практика в рамках допрофесійної та професійної підготовки старшокласників, трудові об'єднання старшокласників тощо) у сучасній школі не культивуються. Профільна школа, попри задекларованої профорієнтаційної спрямованості, набуває рис класичної академічної освіти, яка готує школярів до набуття вищої, переважно гуманітарної, освіти. Фактично припинено професійну підготовку старшокласників на базі міжшкільних навчально-виробничих комбінатів (МНВК) та міжшкільних майстерень. Кількість МНВК скоротилася майже вдвічі і зараз вони, як правило, не надають учням робітничих.

Впродовж останніх двадцяти років значно скоротилася і система професійно-технічної освіти. Динаміка мережі та контингенту учнів професійно-технічних навчальних закладів за період з 1990 р. по 2011 р. [14] наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка зміни мережі та контингенту учнів професійно-технічних навчальних закладів

Рік	Кількість закладів	% до кількості у 1990 р.	Кількість учнів, тис. осіб	% до контингенту 1990 р.
1990	1246	100	643,4	100
1991	1251	100,4	648,4	100,8
1992	1255	100,7	647,2	100,6
1993	1185	95,1	629,4	97,8
1994	1177	94,5	572,8	89,0
1995	1179	94,6	555,2	86,3
1996	1156	92,7	539,7	83,9
1997	1003	80,5	528,1	82,1
1998	995	79,8	529,0	82,2
1999	980	78,7	527,7	82,0
2000	970	77,8	524,6	81,5
2001	965	77,4	512,3	79,6
2002	962	77,2	501,9	78,0
2003	953	76,5	493,1	76,6
2004	1011	81,1	507,3	78,8
2005	1023	82,1	496,6	77,2
2006	1021	81,9	473,8	73,6
2007	1022	82,0	454,4	70,6
2008	1018	81,7	443,6	68,9

2009	975	78,3	424,3	65,9
2010	976	78,3	433,5	67,4
2011	976	78,3	409,4	63,6

Таким чином, впродовж останніх двох десятиріч навчальна база підготовки молоді за робітничими спеціальностями значно зменшилася.

Одночасно із скороченням контингенту учнів ПТНЗ, швидкими темпами зростала кількість студентів вищих навчальних закладів. У 1989/90 навчальному році в СРСР функціонувало 904 ВНЗ, в яких навчалося 5178 тис. студентів [12, с. 137]. У 2009/2010 навчальному році лише в Україні налічувався 861 вищий навчальний заклад, де навчалося 2599 тис. студентів [13].

Таким чином, за останні роки база підготовки молоді за робітничими професіями значно звузилася. При цьому попит на кваліфікованих робітників залишається стабільно високим.

Проблема підготовки молоді до вибору та оволодіння робітничими професіями, роботою за ними є проблемою, яка, на нашу думку, не може бути розв'язаною лише засобами професійної орієнтації й потребує реалізації комплексу узгоджених та взаємопов'язаних заходів з боку держави, системи освіти, роботодавців, засобів масової інформації тощо.

Сутність вирішення проблеми орієнтації молоді на вибір робітничих професій функція держави полягає у розробці та реалізації законодавчого поля, сприятливого для створення робочих місць за згаданими професіями, заохочення роботодавців до вкладання коштів у модернізацію підприємств та поліпшення умов праці, розвиток наукоємних технологій тощо. Функція роботодавців за такого підходу полягає у створенні робочих місць за робітничими професіями з високою оплатою праці, неодноманітним та високотехнологічним змістом праці, новим устаткуванням, обладнанням тощо. Такі заходи, поєднані з відповідною агітаційною та профінформаційною компанією у засобах масової інформації, потенційно можуть підвищити престижність і привабливість робітничих професій.

До числа регулятивних функцій держави слід віднести упорядкування мережі вищих навчальних закладів. За своєю чисельністю, напрямками та якістю підготовки, система вищої професійної освіти в Україні є, з нашої точки зору, надлишковою і такою, що не відповідає ні поточним, ні коротко- та середньотерміновим потребам економіки. Важливим у цьому є розширення бази щодо підготовки молоді за робітничими професіями. До вирішення цього завдання може бути знову залучена загальноосвітня школа. Для цього потрібно переглянути стандарти початкової професійної освіти і дозволити середнім закладам освіти здійснювати допрофесійну та професійну підготовку старшокласників за деякими з них. Крім того, в рамках створення системи безперервної професійної освіти доцільно впровадити систему професійно зорієнтованих залікових одиниць (кредитів) з дисциплін освітнього напрямку «Технологія», які зараховуються при продовженні навчання за відповідним фахом у системі початкової або вищої професійної освіти.

Підготовка школярів до вибору робітничих професій має передбачати реанімацію такого напрямку виховної діяльності школи, як трудове виховання. При цьому виникають істотні проблеми, пов'язані із серйозною корекцією загальної

спрямованості як змісту трудового виховання, так і культури трудової діяльності, які повинні орієнтувати особистість на ефективну працю в динамічному середовищі ринкової економіки.

На етапі професійної підготовки (заклади професійної освіти, підготовка па виробництві, курсах і таке інше) метою профорієнтаційної діяльності є закріплення в особистості усвідомлення правильності вибору професійного шляху або переорієнтація на початкових етапах професійного навчання на вибір іншої, більш підходящої для людини професії.

Ще однією групою молоді, яка може бути зорієнтованою на вибір робітничої професії, є безробітні та тимчасово непрацюючі особи.

Засобами розв'язання проблеми підготовки молоді до вибору робітничих професій є:

- розробка державної, з урахуванням інтересів роботодавців, програми розвитку трудового потенціалу країни;

- залучення до реалізації програми розвитку трудового потенціалу країни соціальних партнерів, насамперед, роботодавців;

- створення законодавчого поля, сприятливого для розвитку економіки, спрямованого, насамперед, на створення робочих місць за робітничими професіями, заохочення роботодавців до вкладання коштів у модернізацію підприємств та поліпшення умов праці представників робітничих професій, посилення їх соціального захисту, надання робітникам преференцій в плані підвищення власного фахового рівня, податкове заохочення роботодавців до фінансування підготовки і перепідготовки робітничих кадрів, перманентного підвищення їх кваліфікації, а також організації навчальної та навчально-трудої діяльності учнівської молоді на їх виробничій та навчально-виробничій базі;

- упорядкування системи професійної освіти відповідно до поточних та перспективних потреб соціально-економічного розвитку країни, розширення бази початкової професійної освіти і навчання, зокрема, за рахунок середніх загальноосвітніх навчальних закладів;

- відродження системи трудової підготовки та трудового виховання в середніх загальноосвітніх навчальних закладах, створення, із залученням соціальних партнерів, сучасної бази трудової підготовки школярів;

- створення нормативно-правових, соціально-економічних, інформаційно-методичних, матеріально-технічних і фінансових засад системи професійної орієнтації населення, складовою якої є орієнтація молоді на робітничі професії;

- диференціація змісту, форм та методів профорієнтаційних заходів, відповідно до основних етапів професійного розвитку особистості;

- проведення фундаментальних та прикладних наукових досліджень у сфері професійної орієнтації населення і забезпечення широкого впровадження їх результатів у практику;

- вивчення, адаптація до соціокультурних особливостей України та використання позитивного зарубіжного досвіду щодо підготовки особистості до побудови та реалізації професійної кар'єри з урахуванням соціально-економічних та соціокультурних особливостей розвитку України;

- створення організаційної інфраструктури профорієнтаційної роботи з

різними віковими групами та категоріями населення, визначення гарантованого мінімуму психолого-профорієнтаційних послуг, які надаватимуться державними установами;

- підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації фахівців у сфері професійної орієнтації та психологічного консультування з проблем професійного розвитку особистості, розробка нормативної бази щодо ліцензування діяльності за цим напрямом.

Орієнтації молоді на робітничі професії передбачає скоординовані дії середніх загальноосвітніх навчальних закладів, професійних навчальних закладів, органів державного управління, державних органів охорони здоров'я, праці і зайнятості населення, роботи з молоддю, а також роботодавців, засобів масової інформації, сім'ї, суспільних об'єднань і організацій, інших соціальних інститутів, відповідальних за виховання, освіту, професійне навчання і працевлаштування молоді.

Профорієнтаційна підтримка комплексу заходів, який має за мету орієнтацію молоді на робітничі професії повинна будуватися з урахуванням особливостей професійного розвитку особистості, притаманній цій віковій групі. Для даної соціально-демографічної групи характерними є два етапи професійного розвитку: розвиток у період вибору професії; розвиток у період професійної підготовки та подальшого становлення професіонала. Зазначені стадії для кожної конкретної особи мають певні відмінності, але в цілому вони вкладаються у вікову періодизацію професійного розвитку людини і можуть виступати орієнтирами щодо визначення змісту, форм та методів профорієнтаційної роботи

За такого підходу важливою ланкою системи профорієнтації, яка є одним із засобів підготовки молоді до вибору робітничих професій, є середні загальноосвітні навчальні заклади. Основні напрями їх діяльності в контексті проблеми орієнтації молоді на робітничі професії можна умовно поділити на загальні та специфічні.

До числа загальних напрямів роботи школи з орієнтації учнів на робітничі професії можна віднести: створення умов для проведення системної, кваліфікованої і комплексної роботи з профорієнтації, яка спрямована на ознайомлення школярів зі світом професій, формування в учнів об'єктивних знань щодо особливостей власної особистості, формування у школярів готовності до усвідомленого вибору майбутньої професії на основі співвіднесення інформації про професію з власними інтересами, здібностями, об'єктивними можливостями, життєвими планами тощо; створення умов для диференціації навчання, в тому числі професійно зорієнтованого, відповідно до інтересів, здібностей, професійних намірів тощо учнів; формування в учнів здатності до побудови перспектив професійної кар'єри, прийняття рішення щодо її реалізації та готовності особисто відповідати за нього.

До числа специфічних напрямів роботи школи з орієнтації учнів на робітничі професії можна віднести такі: здійснення заходів з трудового виховання учнів на всіх ступенях шкільної освіти; здійснення трудового навчання школярів; створення умов для здійснення педагогічно керованої трудової діяльності школярів; створення умов для здійснення учнями навчальних проектів, спрямованих на розширення когнітивної бази щодо робітничих професій та набуття адекватного практичного досвіду [4].

З точки зору розв'язання проблеми орієнтації молоді на робітничі професії, особливого значення відіграють міжшкільні навчально-виробничі комбінати. Вони можуть виступати як координаційні центри профорієнтаційної роботи в районі (місті), здійснювати допрофесійну (професійну) підготовку школярів за робітничими професіями, а також забезпечувати участь школярів в професійно зорієнтованій навчально-трудовій, трудовій і професійній діяльності.

До здійснення профорієнтаційної роботи з учнями залучаються педагогічні працівники середніх загальноосвітніх навчальних закладів, практичні психологи, методисти з профорієнтаційної роботи тощо.

Відповідно до особливостей вікового розвитку (перехід від підліткового до юнацького віку), структури та особливостей функціонування профільної школи, професійна орієнтація учнів 8–9-х та 10–11-х класів відрізняється специфікою профорієнтаційної підтримки процесу професійного самовизначення учнів.

Професійно-технічні навчальні заклади: здійснюють систему заходів з пропаганди серед молоді робітничих професій і спеціальностей, які є перспективними й такими, що мають попит на ринку праці; сприяють закріпленню в учнів професійного вибору та подолання криз професійного розвитку у період професійної підготовки, а також переорієнтацію учня на набуття нової робітничої професії у випадках, коли первинний вибір напряму навчання не може бути реалізованим (відсутність інтересу до професії, профнепридатність, зміна життєвих та професійних орієнтирів тощо); проводять роботу із закріплення в учнів мотивації вибору професії та формування системи відповідних професійних ціннісних орієнтацій; забезпечують психологічний супровід професійної, виробничої та соціальної адаптації майбутніх кваліфікованих робітників; забезпечують учнів інформацією про перспективи професійного розвитку за обраною професією; створюють умови для набуття в період навчання практичного досвіду за обраною професією. Перспективною формою навчально-виховної діяльності закладів професійно-технічної освіти за цим напрямом є консультування для кар'єри, що має за мету формування в учнів адаптаційних здатностей і навичок, які дозволяють особистості ефективно, з урахуванням конкуренції на ринку праці й наявності неповної зайнятості, використовувати свій професійний потенціал.

Після отримання професійної освіти людина приступає до власне професійної діяльності. У процесі цієї діяльності вона послідовно проходить декілька стадій професійного становлення, з яких для молоді притаманними є стадія професійної адаптації та стадія професіоналізації.

На етапі адаптації профорієнтаційний супровід особистості припускає діагностику її професійно значимих психофізіологічних якостей, оскільки саме їх невідповідність вимогам професії, як правило, є причиною адаптаційного синдрому, який часто детермінований схованою професійною непридатністю. Для зняття тривожності та мобілізації професійної активності молоді людини можна використати психологічне консультування [5].

Психологічний супровід стадії професіоналізації полягає в наданні допомоги працівникові у професійному зростанні, підвищенні кваліфікації й розвитку кар'єри, у підтримці при переживанні труднощів, незадоволеності працею, при звільненні, а також при прийомі на роботу. Основним завданням профорієнтаційної роботи на

стадії професіоналізації можна вважати забезпечення взаємоузгодження й взаємодії підприємства (організації) і працівника у професійному становленні останнього. Дане завдання реалізується за такими напрямками: вивчення й оцінка професійного потенціалу працівника; ознайомлення працівника з перспективами професійного зростання; попередження й усунення ситуацій, які утруднюють або роблять практично неможливим подальший професійний розвиток працівника.

Bibliografia

1. Георгиев Г. Ф. Воспитание интереса к рабочим профессиям у учащихся восьмилетней школы (с учетом плана подготовки кадров в районе) : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Г. Ф. Георгием. – М., 1975. – 26 с.
2. Герасимчук Е. Н. Развитие устойчивого интереса у учащихся к труду рабочего в условиях межшкольных учебно-производственных комбинатов (на примере металлиста): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Е. Н. Герасимчук. – М., 1981.– 19 с.
3. Ефремова К.Д. Совместная деятельность школьной и производственной комсомольской организации по ориентации старшеклассников на рабочие профессии : автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.01 / К. Д. Ефремов. – М., 1977. – 22 с.
4. Закатнов Д. О. Концепція професійної орієнтації молоді на робітничі професії (проект) / Д. О. Закатнов // Професійно-технічна освіта. – 2011. – № 1. – С. 39-42.
5. Зеер Э.Ф. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход / Э. Ф. Зеер, А. М. Павлова, Э. Э. Сыманюк. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2005. – 216 с.
6. Кенжибаев С. Связь школы и предприятия как условие воспитания у школьников устойчивого интереса к рабочим профессиям (на примере кожевенно-обувного производства) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / С. Кенжибаев – Алма-Ата, 1982. – 19с.
7. Классификатор професій . ДК 003-2010. – К. : Деркомстандарт України, 2010. – 315 с.
8. Коряков Г.А. Формирование у старшеклассников сознательного отношения к труду и выбору рабочей профессии в учебно-воспитательной работе УПК : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Коряков Г. А. – М., 1982. – 170 с.
9. Мохов С.К. Ориентация учащихся на рабочие профессии в совместной деятельности школы, ПТУ и производства : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Мохов С. К. – М., 1975. – 197 с.
10. Павлютенков Е. М. Педагогические основы преемственности в профориентационной работе между общеобразовательными школами, профессионально-техническими училищами и производством : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Павлютенков Е. М. – Киев, 1974. – 298 с.
11. Рябцев П.И. Педагогические условия эффективности подготовки старших школьников к выбору рабочих профессий : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Рябцев П. И. – М., 1981. – 215с.
12. СССР в цифрах в 1989 году: Крат, стат. сб. / Госкомстат СССР. – М.: Финансы и статистика, 1990. – 319 с.
13. Статистична інформація : Вищі навчальні заклади [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html.
14. Статистична інформація : Професійно-технічні навчальні заклади [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/ptu_u.html.
15. Суздальцева Г. Е. Подготовка учащихся к выбору рабочих профессий в совместной работе школы и ПТУ : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Суздальцева Г. Е. – М., 1978. – 176с.
16. Україна у цифрах у 2010 році : статистичний збірник / За ред. Осауленка О. Г. – К. : Державний комітет статистики України, 2011. – 254 с.
17. Ювенская Л. И. Формирование у старшеклассников готовности к выбору рабочих

профессий текстильного профиля в условиях совместной деятельности школы со средним ПТУ и предприятием: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Л. И. Ювенская – М., 1979. – 21с.